

Ciències de la vida

**Guies per a una
docència universitària
amb perspectiva de gènere**

Psicologia

**Esperanza Bosch Fiol
Salud Mantero Heredia**

Xarxa Vives
d'universitats

PSICOLOGIA

GUIES PER A UNA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE

AUTORES

Esperanza Bosch Fiol (Universitat de les Illes Balears)
Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

COORDINADORES

Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona)
M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant)
i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra)

Xarxa Vives
d'universitats

AQUESTA COL·LECCIÓ DE GUIES ESTÀ IMPULSADA PEL GRUP DE TREBALL D'IGUALTAT DE GÈNERE DE LA XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Elena VILLATORO BOAN, presidenta de la Comissió d'Igualtat i Conciliació de Vida Laboral i Familiar, Universitat Abat Oliba CEU

Mª José RODRÍGUEZ JAUME, vicerectora de Responsabilitat Social, Inclusió i Igualtat, Universitat d'Alacant

Cristina YÁÑEZ DE ALDECOA, coordinadora del Rectorat en Internacionalització i Relacions institucionals, Universitat d'Andorra

Joana GALLEGO AYALA, directora de l'Observatori per a la igualtat, Universitat Autònoma de Barcelona

M. Pilar RIVAS VALLEJO, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Barcelona

Ruth María ABRIL STOFFELS, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat CEU Cardenal Herrera

Ana M. PLA BOIX, delegada del rector per la igualtat de Gènere, Universitat de Girona

Esperança BOSCH FIOL, directora i coordinadora de l'Oficina per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, Universitat de les Illes Balears

Consuelo LEÓN LLORENTE, directora de l'Observatori de Polítiques Familiars, Universitat Internacional de Catalunya

Mercedes ALCAÑIZ MOSCARDÓ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Jaume I

Anna ROMERO BURILLO, directora del Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones, Universitat de Lleida

María José ALARCÓN GARCÍA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Miguel Hernández d'Elx

MARIA OLIVELLA QUINTANA, directora del Grup d'Igualtat de Gènere, Universitat Oberta de Catalunya

Dominique SISTACH, responsable de la Comissió d'Igualtat d'Oportunitats, Universitat de Perpinyà Via Domitia

Sílvia GÓMEZ CASTÁN, tècnica d'Igualtat del Gabinet d'Innovació i Comunitat, Universitat Politècnica de Catalunya

M. Rosa CERDÀ HERNÁNDEZ, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Politècnica de València

Tània VERGE MESTRE, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Pompeu Fabra

Maite SALA RODRÍGUEZ, tècnica de relacions internacionals i estudiants, Universitat Ramon Llull

Inma PASTOR GOSÁLVEZ, directora de l'Observatori de la Igualtat, Universitat Rovira i Virgili

Amparo MAÑÉS BARBÉ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de València

Anna PÉREZ I QUINTANA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Edita XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Edifici Àgora Universitat Jaume I · Campus del Riu Sec · 12006 Castelló de la Plana

<http://www.vives.org>

ISBN: 978-84-09-05895-2 · DL: CS 1048-2018

LLIBRE SOTA UNA LICÈNCIA CREATIVE COMMONS BY-NC-SA.

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
01. INTRODUCCIÓ	8
02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS	9
03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA	11
Revisió de l'androcentrisme	11
Pedagogies Feministes (la Psicologia Feminista)	11
Sistema sexe-gènere i mandats i estereotips de gènere	12
Visibilització d'autores	13
04. PROPOSTES PER INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN PSICOLOGIA	15
Assignatures que formen el mòdul	17
Assignatura IGUALTAT D'OPORTUNITATS I GÈNERE EN PSICOLOGIA (obligatòria)	17
Assignatura VIOLÈNCIA DE GÈNERE (Optativa)	18
05. RECURSOS DOCENTS	20
Recursos docents orals	20
Recursos docents escrits	20
Recursos docents visuals	24
06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE	25
07. RECURSOS PEDAGÒGICS	28

Webgrafia	28
Bibliografia de referència	28
Enllaços a plans docents/ <i>syllabi</i> d'assignatures específiques de gènere	30
08. PER A APROFUNDIR	32
Revistes	32
Centres i grups de recerca sobre gènere i psicologia	32
Nacional	32
Internacionals	32
Altres recursos	33

PRESENTACIÓ

Què és la perspectiva de gènere i quina rellevància té en la docència dels programes de grau i de postgrau? Aplicada a l'àmbit universitari, la perspectiva de gènere o *gender mainstreaming* és una política integral per promoure la igualtat de gènere i la diversitat en la recerca, la docència i la gestió de les universitats, tots ells àmbits afectats per diferents biaixos de gènere. Com a estratègia transversal, implica que totes les polítiques tinguin en compte les característiques, necessitats i interessos tant de les dones com dels homes, tot distingint els aspectes biològics (sexe) de les representacions socials (normes, rols, estereotips) que es construeixen culturalment i històricament de la feminitat i la masculinitat (gènere) a partir de la diferència sexual.

La Xarxa Vives d'Universitats (XVU) promou la cohesió de la comunitat universitària i reforça la projecció i l'impacte de la universitat en la societat impulsant la definició d'estratègies comunes, especialment en l'àmbit d'acció de la perspectiva de gènere. És oportú recordar que les polítiques que no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, són cegues al gènere, no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. Això també és aplicable a la docència universitària, a través de la qual oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i intervenir-hi en el futur des de l'exercici professional, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica i busquem fomentar l'esperit crític.

Una transferència de coneixement a les aules sensible al sexe i al gènere comporta diferents beneficis, tant per al professorat com per a l'alumnat. D'una banda, en aprofundir en la comprensió de les necessitats i comportaments del conjunt de la població s'eviten les interpretacions parcials o esbiaixades, tant a nivell teòric com empíric, que es produeixen quan es parteix de l'home com a referent universal o no es té en compte la diversitat del subjecte dones i del subjecte homes. D'aquesta manera, incorporar la perspectiva de gènere millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions (re)produïdes.

D'altra banda, proporcionar a l'alumnat noves eines per identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere contribueix a desenvolupar el seu esperit crític i a adquirir competències que li permeten evitar la ceguesa al gènere en la seua pràctica professional futura. Així mateix, la perspectiva de gènere permet al professorat prestar atenció a les dinàmiques de gènere que tenen lloc en l'entorn d'aprenentatge i adoptar mesures que asseguruen que s'atén a la diversitat d'estudiants.

El document que teniu a les mans és fruit del pla de treball bianual 2016-2017 del Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU, centrat en la perspectiva de gènere en la docència i la recerca universitàries. En una primera fase, l'informe *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives: Situació actual i reptes de futur* (2017), coordinat per Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra) i Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), va constatar que la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència universitària seguia sent un repte pendent, malgrat el marc normatiu vigent a nivell europeu, estatal i dels territoris de la XVU.

Un dels principals reptes identificats en aquest informe per superar la manca de sensibilitat al gènere dels currículums dels programes de grau i de postgrau era la necessitat de formar al professorat en aquesta competència. En aquesta línia, s'apuntava la necessitat de comptar amb recursos docents que ajuden el professorat a fer una docència sensible al gènere.

Així, en una segona fase, s'ha elaborat el recurs *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*, sota la coordinació de Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra). En conjunt, s'han elaborat onze guies, incloent-hi entre una i quatre guies per àmbit de coneixement, que s'han encarregat a professores expertes en l'aplicació de la perspectiva de gènere a la seua disciplina de diferents universitats:

ARTS I HUMANITATS:

HISTÒRIA: Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

HISTÒRIA DE L'ART: M. Lluïsa Faxedas Brujats (Universitat de Girona)

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA: Montserrat Ribas Bisbal (Universitat Pompeu Fabra)

FILOSOFIA: Sonia Reverter-Bañón (Universitat Jaume I)

CIÈNCIES SOCIALS I JURÍDIQUES:

DRET I CRIMINOLOGIA: M. Concepción Torres Díaz (Universitat d'Alacant)

SOCIOLOGIA, ECONOMIA I CIÈNCIA POLÍTICA: Rosa M. Ortiz Monera i Anna M. Morero Beltrán (Universitat de Barcelona)

EDUCACIÓ I PEDAGOGIA: Montserrat Rifà Valls (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES:

FÍSICA: Encina Calvo Iglesias (Universidade de Santiago de Compostela)

CIÈNCIES DE LA VIDA:

MEDICINA: M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)

PSICOLOGIA: Esperanza Bosch Fiol i Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

ENGINYERIES:

CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ: Paloma Moreda Pozo (Universitat d'Alacant)

Aprendre a incorporar la perspectiva de gènere en les assignatures impartides no implica res més que una reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau. Per poder revisar les vostres assignatures des d'aquesta perspectiva, a les *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere* trobareu recomanacions i indicacions que cobreixen tots aquests elements: objectius, resultats d'aprenentatge, continguts, exemples i llenguatge utilitzats, fonts seleccionades, mètodes docents i d'avaluació i gestió de l'entorn d'aprenentatge. Al cap i a la fi, incorporar el principi d'igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

Teresa Cabruja Ubach, M. José Rodríguez Jaume i Tània Verge Mestre,
coordinadores

01. INTRODUCCIÓ

Esperança Bosch Fiol, professora, i Salud Mantero Heredia, tècnica d'Igualtat i llicenciada en Psicologia, ambdues de la Universitat de les Illes Balears, recullen en aquesta guia un ampli ventall de recomanacions per introduir la perspectiva de gènere en la docència de la psicologia. A través de la docència oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i les relacions socials, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica així com perseguim posar en pràctica la participació i l'esperit crític. Com es posa de manifest en aquesta guia, sense una reflexió sobre els biaixos de gènere que poden estar presents en l'exercici de la nostra docència el professorat pot contribuir a reforçar i perpetuar la desigualtat de gènere.

Per aquest motiu, la guia comença amb una discussió dels aspectes que marquen la ceguesa al gènere de les disciplines treballades en aquesta guia i les seues implicacions (segon apartat). En aquest sentit, s'assenyala com aquestes disciplines s'han construït partint de l'experiència masculina, tant pel que fa als conceptes, les variables i els indicadors, provocant que l'experiència, els espais i els treballs assignats a les dones hagen estat tradicionalment menystinguts i que les contribucions de les dones hagin estat invisibilitzades.

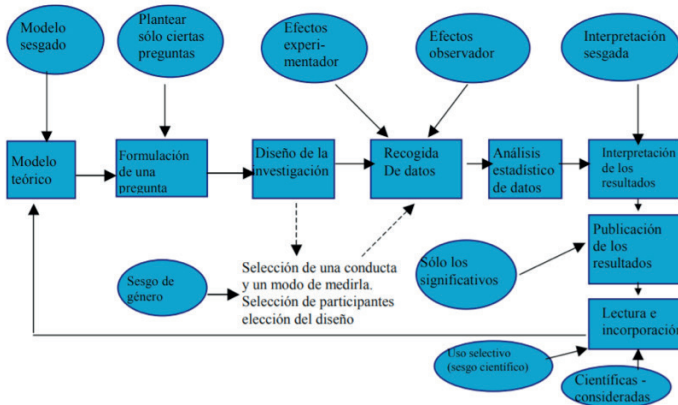
A continuació la guia desenvolupa diferents eines per tal d'ajudar el professorat a realitzar una docència sensible al gènere. D'una banda, s'ofereixen **propostes generals** per incorporar la perspectiva de gènere en la docència (tercer apartat). Per fer-ho, es donen a conèixer les aportacions de diverses autores que, com a resposta al biaix androcèntric de les ciències de la vida, han posat de relleu la importància d'estudiar la realitat social des de nous paradigmes que incloguen i posen en valor les experiències de les dones. Alhora, també s'assenyala la importància d'avançar cap a una ciència compromesa amb la igualtat de gènere, identificant i problematitzant les desigualtats existents i oferint solucions per eradicar-les.

D'altra banda, es presenten propostes concretes per introduir la perspectiva de gènere a la docència en les disciplines esmentades. S'ofereix un seguit de **bones pràctiques** que comprenen continguts, avaluacions i metodologies docents les ciències de la vida, en particular la psicologia (quart apartat). La guia també inclou diferents recursos docents (cinquè apartat) i proporciona indicacions sobre com el professorat pot ajudar l'alumnat a incorporar la perspectiva de gènere en la recerca, especialment en els TFG o TFM (sisè apartat). Així mateix, es recullen diferents eines de consulta, com pàgines webs, bibliografia, glossari de conceptes i enllaços a guies docents, que poden servir d'exemple (setè apartat) i es presenten algunes **idees per a aprofundir** en el procés de reflexió sobre com impartir una docència sensible al gènere (vuitè apartat).

02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS

En el cas de la psicologia, les crítiques realitzades des d'una perspectiva feminista o de gènere han qüestionat l'androcentrisme en aquesta ciència i han assenyalat, per exemple, que una part important dels estudis tradicionals van ser realitzats sobre mostres amb poca representació de dones, generalitzant després els resultats obtinguts al conjunt de la població. És a dir, es van definir els estàndards per a un grup, els homes, que es van agafar com a generals, i es va constatar que l'altre grup, les dones, són les diferents.

En la psicologia tradicional, a més, les dones participaven poc en la disciplina i les que ho feien (Anna Freud, Carolyn Sherif, Carolyn Miles, Joan Erikson, etc.) obtenien poc reconeixement. Les dones no només hem estat infrarepresentades com a objectes i subjectes d'investigació, o en la definició de conceptes psicològics, també en altres fases de la investigació psicològica (Quadre 1) es detecten biaixos de gènere (vist a Ferrer i Bosch, 2005).

Quadro 1: El proceso de investigación psicológica (rectángulos) y las posibles formas de introducir sesgos de género (circunferencias). Tomado de Janet Sh. Hyde (1995, p. 23).

Un exemple de biaix de gènere en psicologia té a veure amb els estudis comparatius entre dones i homes, que es remunten al segle XVI. Els resultats obtinguts en aquests estudis es van utilitzar durant molt de temps per justificar la inferioritat mental i psíquica de les dones, així com la seua exclusió de l'àmbit educatiu i la seua participació en la vida pública. Des d'aquesta branca de la psicologia diferencial incidien en tres aspectes comparatius:

1. Les diferències respecte a la grandària del cervell i els seus efectes en el desenvolupament de la intel·ligència i el temperament, emportant-se la dona la pitjor (Barberá, 2000) i que ha continuat fins al nostres dies. Al segle XIX, s'invocava la major grandària del cervell com a causa de la 'major intel·ligència' masculina, pressupòsit que mai es va qüestionar malgrat el continu fracàs a constatar aquesta premissa, i encara avui dia s'utilitzen a la psicometria taules diferencials per l'avaluació de la intel·ligència per homes i dones.
2. La hipòtesi d'una major variabilitat interindividual entre els homes que entre les dones.
3. La influència de l'instint maternal sobre la naturalesa femenina, justificant amb això l'exclusió educativa de les dones (Barberá, 2000).

És per això que és imprescindible la introducció de la perspectiva de gènere aplicada a la psicologia, ja que permet comprendre la complexitat social, cultural i política ignorada per altres enfocaments, obstinats a presentar un món 'naturalment androcèntric'. La seua importància consisteix a aportar una altra visió i interpretació de la realitat, modificant amb això la que ja coneixem; no es tracta de crear-ne una de nova, sinó fer-ho plantejant nous problemes i noves perspectives.

Per acabar, caldria realitzar una breu reflexió sobre les desigualtats de sexe-gènere existents en la pràctica professional, que té a veure amb la manca de preparació i de coneixements específics dels terapeutes sobre la violència de gènere i el seu context social patriarcal. Això pot comportar una pràctica clínica deficitària on poden, per exemple, no considerar aquest problema de rellevància en aquells casos on no siga un motiu específic de consulta. Són moltes les dones que narren la seua experiència amb terapeutes i metges comentant l'absència de preguntes al respecte, o la negativa a aprofundir-hi quan és la dona mateixa qui ho explica (Bosch, Ferrer y Alzamora, 2006).

03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA

En aquest apartat exposarem algunes temes a tenir en compte sobre la incorporació de la perspectiva de gènere a la docència, que juntament amb altres punts d'aquesta mateixa guia esperem que proporcionen una informació útil per aquest fi.

Revisió de l'androcentrisme

L'androcentrisme, és a dir, l'ordenació del món prenent a l'home com a centre i mesura de totes les coses, no és quelcom abstracte sinó que té un reflex en els més diversos àmbits de la vida quotidiana, i per descomptat també en la ciència i el pensament científic.

Així, en paraules de Victòria Sau (2011), la labor d'escombratge del patriarcat no podia deixar fora a la psicologia. Les dones ja començaven a entrar més obertament en la tasca psicològica, encara que saturada aquesta de noms d'homes insignes en totes les subàrees de la disciplina, com Wundt, Binet, Stern, Spearman, R. B. Cattell, i tants altres, i en psicoanàlisi, Freud i el seu grup, tant de dissidents com d'adeptes inicials. Autors que tenien en comú contemplar a la dona com a diferent però en el sentit d'assignar-li una categoria secundària respecte a l'home, el qual s'alça en tots ells com a model únic i normatiu. L'impuls feminista va obrir les esquerdes més importants en la psicologia tradicional (que era tota), en posar en qüestió fil per randa els sabers afectes de misogínia. Així, ja Leta Hollingworth, Helen B. Thompson i Anne Anastasi poc després van atribuir a l'educació i la cultura les diferències observades entre els sexes. I en psicoanàlisi Karen Horney i Clara Thompson es van rebel·lar contra un discurs penetrat pels estereotips de l'època i per la visió unisexual del mateix.

Pedagogies Feministes (la Psicologia Feminista)

Els estudis de les dones, la recerca feminista en totes les disciplines, són una realitat que s'ha consolidat no només en el si d'institucions culturals diverses sinó a les mateixes universitats (Sau, 2011). Aquesta onada de feminisme acadèmic es va estendre ràpidament a les diferents disciplines, entre elles a la psicologia, amb el naixement de la Psicologia Feminista. El concepte es refereix a l'intent de desmitificar la pretesa neutralitat del coneixement psicològic i de qüestionar els valors, prejudicis i estructures d'autoritat acadèmica i científica tradicionals,

posant de manifest l'androcentrisme subjacent a una bona quantitat de pre-supercions de la psicologia tradicional i qüestionant per tant els seus resultats i conclusions (Ferrer i Bosch, 2003b). A més, fa seua la diferenciació entre sexe i gènere; se centra en l'anàlisi de les estructures socials i del sistema sexe-gènere; incorpora la perspectiva de gènere i feminista i analitza la forma en que la vida de dones i homes està influenciada per condicionants de gènere (incloent-hi l'estudi dels efectes de la identitat de gènere, els rols i estereotips de gènere o qualsevol altra qüestió relacionada); està orientada pels valors i els principis del feminisme, motiu pel qual posa un èmfasi important en la millora de la vida de les dones; i té, en definitiva, l'objectiu últim de generar una transformació social (Ferrer, 2017).

Aquesta nova psicologia va ser avalada per l'APA a la Divisió 35 el 1973, que en els seus inicis es va denominar Psicologia de la Dona o Psicologia de les Dones. Es tracta d'una qüestió interessant perquè es done a conèixer a l'alumnat, ja que d'aquí es pot desenvolupar un perfil professional relacionat amb el principi d'igualtat entre dones i homes. Arribats a aquest punt, cal mencionar que existeixen altres psicologies, vinculades també a la categoria gènere com les que s'emmarquen en els Men's Studies (estudis dels homes) o Masculinity Studies (estudis sobre les masculinitats), representats per la Societat per l'Estudi Psicològic dels Homes i la Masculinitats, Divisió 51 de l'APA (creada el 2005), o per altra banda els estudis LGTB, representats per la Societat per l'Estudi Psicològic de les Qüestions Lesbianes, Gay, Transgènere i Bisexuals, Divisió 44 (creada el 1985), que van obrint-se pas i guanyant pes dia a dia, constituint en aquest sentit àmbits emergents que per tant han de ser tinguts en consideració.

Sistema sexe-gènere i mandats i estereotips de gènere

Com s'ha comentat, una matèria d'estudi important per a la Psicologia Feminista va ser, i encara ho és, l'estudi de les diferències sexe-gènere. En la actualitat, co-existeixen tres aproximacions d'un elevat nivell de productivitat científica (Cala i Barberá, 2009). Per tant, per apropar a l'alumnat en aquesta qüestió es fa imprescindible explicar les diferents aproximacions que s'han anat realitzant sobre el concepte sexe-gènere. De manera resumida i prenent com a referència el treball de Mª Jesús Cala i Esther Barberá (2009), són les següents:

- SER. El sistema sexe-gènere com una propietat interna: és sens dubte la tradició més antiga, on es concep el sistema sexe-gènere com una variable subjecte, una característica inherent a la persona que determina la forma en què es comporta. Se centra a comparar dones i homes i l'objectiu es conèixer quin és l'abast d'aquestes diferències.

- CREURE. El sistema sexe-gènere com una construcció psicosocial o variable estímul. Parteix de la base que el gènere és una categoria sortint en qualsevol context cultural i social i se centra a estudiar els efectes que pot provocar en un individu la percepció de l'altra persona com a home o dona (Ferrer, 2017).
- FER. El sistema sexe-gènere com una activitat interactiva (*doing gender*) es concep com alguna cosa que les persones fan, en compte de com una propietat que posseeixen els individus. Una cosa que no és ni es construeix cognitivament, sinó que es genera en la interacció social i en les pràctiques vitals.

Per altra banda i en referència als estereotips i el mandat de gènere, per conscienciar a l'alumnat es pot partir de la base de la teoria de la socialització diferencial. Es pot explicar de quina manera es produeix aquest procés amb exemples, i posar l'accent en que aquests mandats tendeixen a associar tradicionalment la masculinitat a aspectes de la vida social pública i la feminitat a aspectes de la vida privada, i aconseguir així de forma explícita, i altres vegades de forma més subtil, que se segueix transmetent un missatge androcèntric. A més, una de les claus de la força d'aquest procés radica en la congruència dels missatges emesos pels diferents agents socialitzadors (com la família, la cultura, l'educació, els mitjans de comunicació, etc.). Una bona forma d'il·lustrar com es construeixen aquests mandats és a través dels experiments realitzats amb nadons, com per exemple aquells en què es vesteix al mateix bebè de rosa o blau i es pot observar com els adults interactuen de forma diferent si creuen que és xiquet o xiqueta (vídeo a l'apartat 05).

Així mateix, es pot treballar en com operen les relacions de gènere, l'androcentrisme, el patriarcat i la matriu heteronormativa en la construcció social tant del coneixement psicològic com en la seua transmissió i aplicació.

Visibilització d'autores

Com s'ha comentat en el punt anterior, un dels problemes tradicionals de la psicologia és la manca de visibilització de les dones psicòlogues en la pròpia disciplina.

En psicologia, com en la resta d'àrees científiques, les dones pioneres es van enfrontar a diferents eventualitats en les seues vides (dificultats derivades de compatibilitzar la vida personal amb la professional) i en les seues carreres acadèmiques i professionals (dificultat per obtenir títols, per consolidar els seus llocs, per investigar, etc.), i per tant van participar poc en els inicis de la disciplina i les que ho

van fer van obtenir poc reconeixement. Tot i això, encara que en aquests primers moments no n'eren un gran nombre, és impossible negar-ne la presència i les contribucions, algunes de les quals han estat clau en la vertebració de la psicologia. La participació d'aquestes pioneres ha quedat en gran manera invisibilitzada, i avui dia són escassament conegudes, degut entre d'altres raons a les següents:

- Algunes de les seues publicacions van ser realitzades en col·laboració amb autors que (per ser primers signataris o per altres raons) sí han passat a la història de la disciplina. Com va ocórrer amb Else Frenkel-Brunswick, que va col·laborar amb Theodor Adorno, o amb Maria Rickers-Ovsiankina i Bluma Wulfovna Zeigarnik, col·laboradores de Kurt Lewin.
- Pèrdues del propi cognom en favor del cognom del cònjuge, com els va ocórrer a Mamie Phipps Clark o Carolyn Wood Sheriff.
- El successiu canvi de cognom, si hi ha un divorci i un nou matrimoni posterior, amb la consegüent dificultat per visibilitzar la trajectòria completa de l'autora.
- O la normativa científica que determina el format de les cites i les referències bibliogràfiques (que han d'incloure el cognom inicial, però no el nom complet), que poden portar a donar per descomptat que es tracta d'autors quan en realitat poden haver estat autors o autores els qui van desenvolupar aquest treball (Ferrer, V. A. (2017). *Feminismo y Psicología Social*. Madrid. Ed: Grupo 5).
- Així mateix, els mecanismes institucionals explícits i implícits han tingut un rol important en el desenvolupament de carreres de les dones dins la psicologia al costat d'altres temes de desigualtat social com ara les dobles jornades o els mandats de gènere, com es recull en les revisions de les pioneres (ex. García Dauder, 2005).

Una de les possibles solucions que es poden realitzar per corregir aquest problema és, per exemple, incloure-les en els temaris de la diferents assignatures segons el subàmbit d'especialització de l'autora, i sobretot incloure-les en l'assignatura d'Història de la Psicologia, posant l'accent en el que van fer i en el que s'ha perdut. També introduir la realització de treballs, inclosos els TFG, sobre les pioneres i també autores rellevants en psicologia, fent reflexionar a l'alumnat sobre els problemes que es va trobar. Per últim, començar a referenciar autors i autores amb el nom de pila i el cognom a les bibliografies recomanades a l'alumnat, i a les guies docents. Ex. Janet S. Hyde (1995) hauria de ser Hyde, S. Janet (1995), en compte de Hyde, S. (1995).

04. PROPOSTES PER INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN PSICOLOGIA

La Psicologia com a disciplina que estudia el comportament humà no pot ser cega al gènere en cap dels seus àmbits, i fa imprescindible la incorporació del **mainstreaming de gènere** en els plans docents. De manera general, en podria resumir la incorporació d'aquesta perspectiva de forma transversal a través de **quatre estratègies bàsiques**.

En primer lloc, la **incorporació de la variable sexe-gènere**, que ha de portar-se a l'anàlisi de la disciplina que s'estiga impartint i incorporar-la a les pràctiques, als treballs en grup, etc. En segon lloc, la **detecció de biaixos de gènere** com els mites i les *mentides* científiques, adoptant una actitud crítica cap a totes aquelles teories i recerques basades en les diferències entre dones i homes, o que han estat cegues al gènere. Tercer, **donar visibilitat a les dones** com a creadores de coneixement, i també com a subjectes d'estudi. I per últim, la **utilització d'un llenguatge inclusiu o no sexista**. Hem de tenir en compte que estem parlant d'una disciplina bastant feminitzada, on la majoria de l'alumnat són dones, i on trobem queixes d'alumnes dones per la utilització del masculí plural per part del professorat a les aules, de vegades fins i tot quan no hi ha cap alumne home present. Encara que utilitzar el llenguatge inclusiu va més enllà de la utilització del femení o masculí, també té a veure en com s'utilitza el llenguatge per la construcció del discurs científic. Per exemple, si diem que «l'execució de les dones en el test X és inferior a la dels homes», estem agafant a l'home com a referent de la norma, i a les dones com «l'altre», les diferents, el prejudici s'expressa de forma més vetllada o subtil (Bonilla, 2010).

Per altra banda, s'ha de transmetre a l'alumnat que l'adquisició de coneixement en qüestions de gènere té beneficis a diferents nivells —social, personal... —, així com també en la pràctica professional que es veurà reforçada per l'aplicació de la perspectiva de gènere. Contribuirà, així mateix, a desenvolupaments professionals i ocupacions futures relacionades amb el principi d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes, gràcies a l'oferta docent de postgrau que haurà complementat la seua formació com a especialistes en igualtat de gènere (p. ex. agents d'igualtat). En el cas concret de la pràctica clínica, els ajudarà a entendre millor les causes i les característiques pròpies de les violències masclistes, i detectar i intervenir amb més eficàcia els possibles cassos que es puguen trobar millorant les competències professionals.

Canviant el focus, des de la nostra opinió com a especialistes en gènere i com a professores de Psicologia, cal canviar necessàriament el *mainstreaming* de gènere a les guies docents, però per tal garantir alhora un mínim de coneixement específic sobre igualtat i violència de gènere, és indispensable la creació d'un mòdul específic o d'assignatures específiques en la matèria, com el que presentem a mode de exemple i que s'estan aplicant a la Facultat de Psicologia de la Universitat de les Illes Balears. Ara mateix és l'única universitat que té aprovat un mòdul amb una assignatura obligatòria a l'estat espanyol.

Vegeu a continuació un mòdul d'assignatures incloses al Pla d'estudis de la titulació de Grau en Psicologia de la UIB, aprovat al setembre de 2009 i implementat des del curs 2009-2010, sota l'impuls del Grup Investigació d'Estudis de Gènere.¹

Denominació del mòdul: IGUALTAT D'OPORTUNITATS I GÈNERE EN PSICOLOGIA.

Objectius de l'assignatura/mòdul: assegurar la incorporació del respecte i el compliment del principi d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones en la formació del alumnat al Grau de Psicologia.

Característiques del mòdul: està constituït per 6 crèdits de formació bàsica, que s'imparteixen al 1r curs, i 6 crèdits de formació optativa, que tindran lloc al 4t curs. Respecte al sistema d'avaluació, es realitzarà d'acord amb les eines avaluatives relacionades amb tasques teòriques i pràctiques en les quals l'alumnat haurà de demostrar haver aconseguit les competències previstes.

Metodologia: les assignatures del mòdul es desenvolupen coordinadament. A cadascuna s'exposa el contingut teòric dels temes a través de classes teòriques (grup gran), juntament amb diversos textos i lectures de referència que serviran per fixar els coneixements lligats a les competències previstes. Aquestes classes donaran pas a les pràctiques (grup mitjà), on s'aplicaran els continguts adquirits a situacions i contextos reals a partir de lectures i comentaris de text, resolució de problemes, anàlisi de casos, etc., que permetran iniciar-se en les competències previstes. A més a més, l'alumnat haurà de desenvolupar per la seua part l'estudi i treball autònom individual d'assimilació de la teoria i de les activitats pràctiques realitzades. De tot allò hauran de respondre davant el professorat realitzant les proves escrites de teoria i pràctica que es fixaran oportunament.

Competències transversals: algunes de les competències, tant específiques com generals, que adquirirà l'alumnat són les següents:

1 <https://portal.uib.cat/documents/22134/385217/GPSI-MEM-28042009.pdf/b22296b1-54f5-4449-b727-56a31c4a7744>

- Ser capaç d'identificar diferències, problemes i necessitats en diferents contextos d'aplicació psicològica (individuals, grupals, intergrupals, organitzacionals, interorganitzacionals, etc.).
- Desenvolupar un compromís ètic i social, mostrant sensibilitat cap als problemes de les persones i les comunitats.
- Raonament crític.
- Reconeixement de la diversitat i la multiculturalitat.
- Ser capaç de contribuir al coneixement i al desenvolupament dels Drets Humans, els principis democràtics i d'igualtat d'oportunitats entre totes les persones.

Assignatures que formen el mòdul

Assignatura IGUALTAT D'OPORTUNITATS I GÈNERE EN PSICOLOGIA (obligatòria)²

Contextualització: Aquesta assignatura es considera en el marc del programa de grau en Psicologia com de formació bàsica específica i ofereix un substrat necessari per a la implementació de coneixements posteriors en tot l'alumnat i que, al mateix temps, constitueix un primer pas per a aquelles persones que en el futur desitgen aprofundir i especialitzar-se professionalment en temàtiques com la violència de gènere o les polítiques d'igualtat (cursant assignatures optatives de grau que formen part del mòdul que duu el mateix títol cursant en el futur un màster oficial d'especialització en aquesta matèria).

Continguts:

- Tema 1. Els Drets fonamentals en el marc de la Declaració Universal de Drets Humans i desenvolupament posterior en normatives i recomanacions d'organismes internacionals.
- Tema 2. La igualtat d'oportunitats com estratègia d'aplicació i compliment dels valors democràtics en la societat actual.
- Tema 3. Orígens i conceptes clau en igualtat d'oportunitats: discriminació directa i indirecta, acció positiva i mainstreaming.

² http://estudis.uib.cat/guia_docent/2017-18/21303/1/ca/guia_docent.pdf

- Tema 4. La translació del principi d'igualtat d'oportunitats a la universitat: la implementació dels estudis de gènere en psicologia com a exemple.
- Tema 5. La violència de gènere com a màxima expressió de la desigualtat entre dones i homes: causes i tipologia. El principi d'igualtat d'oportunitats com a estratègia per a la prevenció de la violència de gènere.

Metodologia docent:

L'assignatura compta amb classes magistrals teòriques, 5 classes pràctiques i dos exàmens parcials.

Exemples de classes pràctiques:

- *Activitat pràctica 1:* Visionat i comentari en grup i per escrit d'un vídeo de temàtica relacionada amb l'assignatura.
- *Activitat pràctica 2:* Recursos a internet. Durant la sessió pràctica a l'aula es farà amb l'alumnat una revisió de fonts bibliogràfiques per l'assignatura i es donaran les pautes per fer-ne una cerca de recursos a internet.
- *Activitat pràctica 3:* Veus femenines en psicologia. Durant la sessió es farà una reflexió sobre la figura de les dones al camp de la psicologia i és presentaran algunes psicòlogues pioneres.
- *Activitat pràctica 4:* Proposta d'intervenció. Durant la sessió pràctica a l'aula l'alumnat prepararà en grup i per escrit una proposta d'intervenció per a implementar i/o fomentar el principi d'igualtat d'oportunitats que entregarà a la professora.
- *Activitat pràctica 5:* Elaboració i exposició oral d'una història de vida. Des de l'inici del semestre cada alumne individualment prepararà una història de vida de tres generacions de dones de la seua família per línia materna (mare, àvia i besàvia). Durant la sessió pràctica a l'aula cada alumne farà una breu exposició dels trets més destacats del treball que ha realitzat.

Assignatura VIOLÈNCIA DE GÈNERE (Optativa)³

Contextualització: matèria optativa, centrada en l'anàlisi de la violència de gènere, que s'inclou dins el mòdul denominat «Igualtat d'oportunitats i gènere en psicologia».

Continguts:

- Tema 1. La violència de gènere com a fenomen social.
- Tema 2. La violència contra les dones en la parella i l'assetjament sexual.
- Tema 3. Perspectives teòriques per l'anàlisi de la violència de gènere.
- Tema 4. Amor romàntic i violència de gènere.
- Tema 5. Línies generals en la intervenció psicosocial sobre el fenomen de la violència de gènere.

Metodologia docent:

L'assignatura compta amb classes magistrals teòriques, 4 classes pràctiques i dos exàmens parcials.

Exemples de classes pràctiques:

- *Activitat pràctica 1:* Visionat i comentari en grup i per escrit d'un audiovisual.
- *Activitat pràctica 2:* Anàlisi causal. Cada alumne/a triarà una modalitat de violència contra les dones a la qual aplicarà el model explicatiu piramidal i prepararà un informe per escrit.
- *Activitat pràctica 3:* Estudi dels mites sobre la violència.
- *Activitat pràctica 4:* Cinema fòrum. Durant la sessió pràctica a l'aula, l'alumnat visionarà una pel·lícula de temàtica relacionada amb l'assignatura.

³ http://estudis.uib.cat/guia_docent/2017-18/21334/1/es/guia_docent.pdf

05. RECURSOS DOCENTS

Recursos docents orals

A continuació es presenten alguns temes concrets per a la realització de presentacions orals que poden ser d'interès de dones i homes, entre d'altres:

- *La construcció del pensament misogin*. En general a qualsevol disciplina on es transmeten diferències entre dones i homes.
- *Dones pioneres a la psicologia*, amb les seues aportacions i esperit crític sobre les teories dominants, per exemple exposant la posició que van adoptar enfront les suposades diferències naturals entre homes i dones (Història de la Psicologia i altres especialitats).
- *Dones psicoanalistes i el concepte de feminitat*, tenint en compte els seus posicionaments (ex. Karen Horney) (Història de la Psicologia i Psicologia Clínica o de la personalitat).
- *La construcció dels conceptes de masculinitat i feminitat*, des d'una perspectiva històrica, i sobre els biaixos comesos en la creació de qüestionaris per avaluar-los (Personalitat, Psicometria).
- *Les suposades diferències entre el cervell masculí i femení*, biaixos de gènere, així com semblances i diferències dins de cada sexe (Psicobiologia).
- *El paper de l'instint maternal en les dones*, si existeix o no (Psicobiologia, Psicologia Bàsica).
- *El model coeducatiu i el currículum ocult* (Psicoeducació).

Recursos docents escrits

Quant a com emprar un llenguatge sensible al gènere, a continuació es mostra una guia realitzada per al col·lectiu d'estudiants de Psicologia:

- Guia del llenguatge inclusiu del CEP-PIE: <http://www.cep-pie.org/wp-content/uploads/2017/11/Gu%C3%ADa-lenguaje-inclusivo-CEP-PIE.docx.pdf>

Seguidament presentem un sèrie de **Manuals, llibres i articles acadèmics** per la introducció de la perspectiva de gènere a la docència i específicament a la Psicologia.

Manuais i llibres:

Manual de Recomendaciones de Buenas Prácticas. Psicología e Igualdad de género. Colegio Oficial de Psicólogos COP. <https://www.cop.es/GT/MANUAL-BUE-NAS-PRACTICAS.pdf>

EAGLY, Alice H.; BEALL, Anne E. i STERNBERG, Robert S. (eds.) (1993). *The Psychology of Gender.* New York: Guildford Press.

GARCÍA COLMENARES, Carmen (2011). *Las primeras psicólogas españolas: itinerarios vitales y profesionales.* Granada: Universidad de Granada.

GARCÍA DAUDER, Dau (2016). *Psicología social de género.* Madrid: Dykinson.

El llibre es divideix en dues parts: la primera, és un exercici reflexiu sobre la pràctica docent i l'acte educatiu, on s'argumenta la necessitat d'introduir el pensament crític de gènere de forma transversal en la formació universitària (en concret, en la Psicologia); la segona, és una guia formativa que ofereix eines per analitzar per mitjà de diferents pràctiques i activitats les relacions de gènere des de la psicologia social.

GARCÍA DAUDER, Dau (2005). *Psicología y Feminismo. Historia olvidada de mujeres pioneras en psicología.* Madrid: Narcea.

Un llibre sobre les dues primeres generacions de dones psicòlogues de 1879 a 1930, als Estats Units, bressol visible de la Psicologia com a disciplina científica moderna.

BARBERÀ, Esther i MARTÍNEZ BENLLOCH, Isabel (coords.) (2004). *Psicología y género.* Madrid: Pearson Educación.

Aquest llibre és una compilació de diversos temes tractats per diferents docents de les universitats espanyoles. Alguns capítols inclouen exemples d'exercicis i qüestions a debat.

BOSCH, Esperanza; FERRER, Victoria A.; NAVARRO, Capilla i FERREIRO, Virginia (2011). *Incorporación de los contenidos en igualdad de oportunidades y género en grado.* Palma: Universitat de les Illes Balears. Col·lecció materials didàctics. Manual elaborat per professors de la Universitat de les Illes Balears amb caràcter didàctic que inclou una part amb descripcions detallades d'activitats per treballar a l'aula.

HYDE, Janet (1991). *Psicología de la mujer. La otra mitad de la experiencia humana.* Madrid: Ed. Morata S.L.

- CUADRADO, M. Isabel (2007). «Psicología social y género». A CUADRADO, M. Isabel e FERNÁNDEZ, Itziar (coords.): *Psicología Social*. Madrid: Sanz y Torres.
- CRAWFORD, Mary i UNGER, Rhoda K. (1992). *Women and gender. A feminist Psychology*. Boston: McGraw-Hill.
- UNGER, Rhoda K. (2001). *Handbook of the Psychology Women and Gender*. New York: John Wiley & Sons.
- CABRUJA, Teresa i FERNÁNDEZ-VILLANUEVA, Concepción (2011). “Psicologías feministas: Perspectivas críticas, posmodernas y radicales”. A OVEJERO, Anastasio i RAMOS, Júpiter (coords.). *Psicología Social Crítica*. Madrid: Biblioteca Nueva, S. L. 83- 97.
- CABRUJA, Teresa (2010). *Les dones de la psicologia i la ‘psicologia’ de les dones. VVA A Doctes, doctores i catedràtiques. Cent anys d’accés lliure de la dona a la universitat*. Consell Interuniversitari de Catalunya - Departament d’Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya 98 - 111 Barcelona.
- FERRER, Victoria A. (2017). *Feminismo y Psicología Social*. Madrid: Grupo 5.
- SAU, Victoria (2000). *Diccionario ideológico feminista*. Barcelona: Icaria.

Articles acadèmics:

- «¿Las matemáticas tienen sexo? A vueltas con las diferencias intersexuales en psicología». (2008) *Revista INFOCOPONLINE*. http://www.infocop.es/view_article.asp?id=2011
- BONILLA, Amparo (2010). «Psicología y género: la significación de las diferencias». *Dossiers feministes*, 14: 129-150.
- FREIXAS, Anna (2012). «La adquisición del género: el lugar de la educación en el desarrollo de la identidad sexual». *Apuntes de psicología*, 30(1): 155:164.
- KITZINGER, Cecilia (2005). «Heteronormativity in action: Reproducing the heterosexual nuclear family in ‘after hours’ medical calls». *Social Problems*. 52(4):477-498.
- BARBERÁ, Esther i CALA, María Jesús (2008). «Perspectiva de género en la psicología académica española». *Psicothema*, 20(2), 236-242.
- FURUMOTO, Laurel i SCARBOROUGH, Elizabeth (1986). «Placing Women on the History of Psychology. The First American Women Psychologists». *American Psychologist*, 41(1): 35-42.

- GARTZIA, Leire i LÓPEZ-ZAFRA, Esther (2016). «Gender Research in Spanish Psychology, part II: Progress and Complexities in the European Context». *Sex Roles*, 74(3): 97-106.
- CALA, María Jesús i BARBERÁ, Esther (2009). «Evolución de la perspectiva de género en psicología». *Revista Mexicana de Psicología*, 26(1): 91-101.
- FUENTES-GUERRA SOLDEVILLA, Marina i FREIXAS FARRÉ, Anna (1994). «La reflexión sobre el sistema sexo/género. Un reto en la actual formación del profesorado». *Revista de educación* 304: 165-176.
- UNGER, Rhoda K. (2010). «Lo que buscamos es lo que encontramos». *Quaderns de Psicologia*, 12(2): 21-33.
- CABRUJA, Teresa (2008). «¿Quién teme a la psicología feminista? Reflexiones sobre las construcciones discursivas de profesores, estudiantes y profesionales de la psicología para que cuando el género entre en el aula, el feminismo no salga por la ventana». *Pro-Posições*, 19(2): 25-46.
- CABRUJA, Teresa (2004). «Violencia doméstica: sexo y género en las teorías psicosociales sobre la violencia: hacia otras propuestas de comprensión e intervención». *Intervención Psicosocial*, 13(2): 141-154.
- DONOSO, Trinidad; FIGUERA, Pilar i RODRÍGUEZ, María Luisa (2011). «Barreras de género en el desarrollo profesional de la mujer universitaria». *Revista de Educación maig-agost* 335: 187-212.
- LAND, Vicky i KITZINGER, Cecilia (2005). «Speaking as a Lesbian: Correcting the Heterosexist Presumption». *Research on Language and Social Interaction*. 38(4): 371-416.
- FERRER PÉREZ, Victoria A. i BOSCH FIOL, Esperanza (2005). «Introduciendo la perspectiva de género en la investigación psicológica sobre violencia de género». *Anales de Psicología*, 2 (1)k: 1-10.

Recursos docents visuals

I per acabar exposem material visual, com ara documentals i vídeos:

- Naciones Unidas: Conferencias Mundiales de la Mujer.
- Vídeo sobre Mary Calkin, una de les pioneres més prolífiques de la psicologia
<https://youtu.be/7Y1j72NwRlo> (8 min.)
- Vídeo sobre les reaccions dels nens a la qüestió de la violència contra les dones. *¿Qué pasa si pones un niño frente a un niña y le pides que la abofetea?*. Durada: 3.19 min.
https://youtu.be/QOokC_Vo3eA
- *La Mente en Pañales. Educación diferenciada entre niños*. Durada: 2.56 min.
<https://youtu.be/7hBX7YUAX2>
Experiment psicològic sobre com tractem als bebès en funció de si són nens o nenes.
- Vídeo sobre estereotips sexistes en nins i nines. Durada: 9.44 min.
<https://youtu.be/xa0ilCmKJzg>
- Vídeo sobre com afecten al nostre autoconcepte els mandats sobre la bellesa. *Belleza Real: Cómo te ves vs Cómo te ven*. Durada: 6.58 min.
<https://youtu.be/sEsEYP7YQX4>
- Para todos las 2-Mujeres pioneras. Durada: 30 min.
<http://www.rtve.es/alacarta/videos/para-todos-la-2/para-todos-2-mujeres-pioneras/1400046/>

06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE

Atendre a la dimensió de gènere en la recerca implica que el gènere es considera una variable analítica i explicativa clau. Si els temes de gènere rellevants es perden o s'aborden malament, els resultats de la recerca seran parcials i potencialment esbiaixats. El gènere pot ser, doncs, un factor important en l'excel·lència investigadora. Per aquest motiu, és important treballar amb dades desagregades per sexe, i tenir en compte la variable gènere, tant a la recerca qualitativa com quantitativa. Per donar suport a aquest procés, també és essencial dedicar recursos de recerca a la investigació específica de gènere (Toolkit Gender in EU-funded research, 2011).

Per la realització d'una investigació específica de gènere és important definir uns indicadors de gènere, que són aquells que assenyalen els canvis ocorreguts en el rol i en l'estatus dels homes i de les dones al llarg del temps i, en conseqüència, mesuren si s'està aconseguint una igualtat d'oportunitats real (Dávila, 2004, vist en Navarro Guzmán, et al. 2010). Algunes recomanacions sobre la utilització i la selecció d'aquests indicadors són intentar que identifiquen valors o aspectes en positiu, que permeten realitzar comparacions al llarg del temps i entre països i regions, i poder realitzar fases d'avaluació i seguiment, entre altres. Un exemple d'aquest tipus d'anàlisis de gènere són els diagnòstics de situació sobre la igualtat de gènere realitzats per les Unitats d'Igualtat a les universitats.

A continuació s'ofereixen algunes **qüestions bàsiques per incloure la perspectiva de gènere en la investigació:**

- Qüestionar la investigació científica tradicional i els seus mètodes. Elegir procediments que no contribueixen a reproduir biaixos de gènere, i introduir en la discussió dels resultats i en la formulació d'hipòtesis explicatives elements de la vida social de dones i homes (Ferrer, 2017).
- Reconèixer el gènere com a categoria essencial de l'anàlisi i calcular i explicar els resultats tenint en compte la seua importància (Ferrer, 2017).
- Utilitzar diferents mètodes de recerca, tant qualitius com quantitius, que poden ser complementaris per la informació que proporcionen, els primers sobre contextos, significats i relacions de poder, i els segons en termes d'informació fora de context però precisa. Per la seua finalitat, els primers, per generar hipòtesi i els segons, per contrastar-los, i finalment

segons l'objecte d'estudi, els primers, casos individuals i els segons tendències grupals.

- Obtenir dades desagregades per sexe que proporcionen informació sobre homes i dones (Ferrer, 2017). Aquesta qüestió és especialment rellevant si les conclusions que es volen obtenir són extrapolables per a tota la població. Un biaix tradicional en aquest sentit té a veure amb la selecció de la mostra, on tradicionalment s'ha utilitzat als homes amb major freqüència com a subjectes d'estudi, tant en la investigació amb humans com amb animals. Un exemple és la recerca clàssica sobre la motivació de rendiment, basada exclusivament en homes (McClelland i cols. 1953), generalitzant els resultats després a tota la població (Hyde, 1991).
- Reconèixer la diversitat i la complexitat social i cultural, incloent-hi altres categories rellevants com l'edat, l'ètnia, l'orientació sexual, etc. que s'articulen entre elles (interseccionalitat), i plantejar temes objectius d'investigació i hipòtesis que consideren aquesta complexitat (Ferrer, 2017). Per exemple, cercar mostres tan heterogènies com siga possible; cal tenir en compte que en ocasions les mostres utilitzades en estudis de psicologia són els estudiants universitaris mateixos, fet que acaba representant una mostra bastant homogènia i esbiaixada de la societat. .
- Reconèixer la validesa i la importància de l'experiència de les dones, visibilitzant-ne aportacions reals (Ferrer, 2017).
- Tenir presents les relacions jeràrquiques entre gèneres que es plasmen en la construcció del coneixement científic mitjançant metàfores, valors i símbols que representen i reproduïxen aquestes jerarquies (Ferrer, 2017). Així podem evitar caure en un biaix en la interpretació dels resultats. Quan s'han recollit les dades, l'experimentador ha d'interpretar-les; quan parlem de dades relacionades amb diferències de gènere estadísticament significatives, els resultats poden interpretar-se de dues formes, una de les quals és favorable al homes, i no a les dones.
- Tenir en compte si es realitza investigació amb humans, ja que el sexe de l'experimentador pot afectar els resultats. Per exemple, els nins cooperen millor amb experimentadores dones, i el adults amb el homes (Hyde, 1991). Per resoldre aquest possible biaix, la fórmula ideal és que els equips d'investigació compten tant amb dones com homes, i que participen com a experimentadors.

- Incloure a les institucions, departaments i revistes que se centren en el gènere entre els grups destinataris de difusió, juntament amb les principals revistes de recerca.

En conclusió, la incorporació de la perspectiva de gènere a la recerca en Psicologia passa per explicar les lleis generals del comportament humà a partir de la diversitat entre homes i dones, en factors biològics, experiencials, socials i culturals, realitzant anàlisis que sovint evidencien que el benestar de les dones està compromès com a resultat dels rols socials que uns i unes altres exerceixen (Ferrer, 2017). Així com les desiguals relacions de poder entre dones i homes i les conseqüències d'aquestes desigualtats sobre les seues vides, la seua salut i el seu benestar (OMS 1998a, 1998b).

07. RECURSOS PEDAGÒGICS

Webgrafia

- INFOCOP ONLINE. Consejo General de Psicología en España
http://www.infocop.es/view_cat.asp?action=category&cat=62
- Red Hygeria
<http://www.redhygeia.com/>
- Asociación para el Avance de la Ciencia Psicológica (AAPC)
<http://www.cienciapsicologica.org/>
- Asociación de Psicólogas para la Salud Integral de la Mujer (A.P.S.I.M.)
<https://apsimmalaga.wordpress.com/>
- Asociación de Mujeres de Psicología Feminista
<http://psicologiafeminista.wixsite.com/ampf>
- Toolkit Gender in EU-funded research.
https://www.ki.si/fileadmin/user_upload/KINA24840ENC_002.pdf
- Women in Psychology
<http://www.apa.org/pi/women/programs/psychology/index.aspx>
- Women que han fet aportacions molt importants a la psicologia
<https://www.verywellmind.com/women-who-changed-psychology-2795260>

Bibliografia de referència

- BARBERÀ, Esther (1998). *Psicología del Género*. Madrid: Ariel.
- BARBERÀ, Esther i MARTÍNEZ BENLLOCH, Isabel (coords.) (2004). *Psicología y género*. Madrid: Pearson Educación.
- BOSCH, Esperanza; FERRER, Victoria A. i ALZAMORA, Aina (2006). *El laberinto patriarcal. Reflexiones teórico prácticas sobre la violencia contra las mujeres*. Barcelona: Anthropos.
- BOSCH, Esperanza; FERRER, Victoria A.; NAVARRO, Capilla i FERREIRO, Virginia (2011). *Incorporación de los contenidos en igualdad de oportunidades y género en grado*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Col·lecció materials didàctic.

- BOSCH, Esperanza; FERRER, Victoria A.; FERREIRO, Virginia i NAVARRO, Capilla (2013). *Violencia contra las mujeres. El amor como coartada*. Barcelona: Antrophos.
- CABRUJA, Teresa (2008). «¿Quién teme a la psicología feminista? Reflexiones sobre las construcciones discursivas de profesores, estudiantes y profesionales de la psicología para que cuando el género entre en el aula, el feminismo no salga por la ventana». *Pro-Posições*, 19(2): 25-46.
- DE OLIVEIRA, João Manuel; SAAVEDRA, Luísa; NEVES, Sofia i NOGUEIRA, Conceição (2013). «La Psicología Feminista Crítica en el suroeste semiperiférico europeo: el intrigante caso de Portugal». *Teoría y crítica de la psicología* 3, 302-319.
- DONOSO, Trinidad; FIGUERA, Pilar i RODRÍGUEZ, María Luisa (2011). «Barreras de género en el desarrollo profesional de la mujer universitaria». *Revista de Educación* maig-agost 335, 187-212.
- FERRER, Victoria A. (2017). *Feminismo y psicología social*. Madrid: Editorial Grupo 5.
- FERRER, Victoria A. i BOSCH, Esperanza (2005). «Introduciendo la perspectiva de género en la investigación psicológica sobre violencia de género». *Anales de Psicología*, 21 (1)k, 1-10.
- FERRER, Victoria A. i BOSCH, Esperanza (2015). «Psicología social y género». A SABUCEDO, José Manuel i MORALES, J. Francisco (dirs.). *Psicología Social* (p. 393-409). Madrid: Editorial Médica Panamericana.
- FREIXAS, Anna (2012). «La adquisición del género: el lugar de la educación en el desarrollo de la identidad sexual». *Apuntes de psicología*, 30(1): 155:164.
- GARCÍA DAUDER, Dau (2005). *Psicología y Feminismo. Historia olvidada de mujeres pioneras en psicología*. Madrid: Narcea.
- GARCÍA DAUDER, Dau (2016). *Psicología social de género*. Madrid: Dykinson.
- GARCÍA DAUDER, Dau i PÉREZ SEDEÑO, Eulalia (2017). *Las 'mentiras' científicas sobre las mujeres*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- HYDE, Janet S. (1995). *Psicología de la mujer*. Madrid: Morata.
- MORENO, Montserrat; SASTRE, Genoveva i HERNÁNDEZ, José (2003). «Sumisión aprendida: un estudio sobre la violencia de género». *Anuario de Psicología* 34(2), 235-251.

REYES Espejo, María Isabel i WINKLER MÜLLER, María Inés (2016). «Psicología y género, nuevos desafíos: editorial». *Revista de Psicología*, 25(2), 1-4. SASTRE, Genoveva; MORENO, Montserrat i PAVON, Teo (1998). «Cultura de género y diversidad en el razonamiento moral». *Educación* 22-23, 141-153.

SASTRE, Genoveva i MORENO, Montserrat (2002). *Resolución de conflictos y aprendizaje emocional: una perspectiva de género*. Ed: Gedisa.

SAU, Victoria (2000). *Diccionario ideológico feminista*. Barcelona: Icaria.

UNGER, Rhoda K. (2010). «Lo que buscamos es lo que encontramos». *Quaderns de Psicología*, 12(2): 21-33.

Enllaços a plans docents/*syllabi* d'assignatures específiques de gènere

- Assignatura Optativa (OP) *Introducció a la Violència de Gènere* del grau de Psicologia de la Universitat de Girona.
<https://www.udg.edu/ca/estudia/Oferta-formativa/Oferta-dassignatures/Detail-assignatura?codia=3101G01045&codip=3101G0109>
- Assignatura obligatòria de *Competències en matèria d'Igualtat* dins el Grau de Psicologia a la UdG.
<http://www2.udg.edu/Guiadematrícula/Dissenyassignatura/tabid/15700/Default.aspx?curs=2016&codia=3101G01006&language=1>
- Assignatura *Psicología de Género* de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Cadis.
<http://filosofia.uca.es/psicologia-de-genero/>
- Assignatura Optativa (OP) *Gènere i Psicologia* dins el programa de grau en Psicologia de la Universitat Autònoma de Madrid.
file:///C:/Users/Usuario/Downloads/GD_GENERO+y+PSICOLOGIA_2017-18.pdf
- Assignatura Optativa (OP) *Psicología del Género* dins el programa de grau de Psicologia de la Universitat de la Laguna.
<https://e-guia.ull.es/psicologia/query.php?codigo=319160902>

- Tallers sobre *Psicología y género*, de la Universitat Autònoma de Barcelona.
<http://www.uab.cat/web/noticias/detalle-noticia-1345660902757.html?noticiaid=1345717805393>
- Assignatura optativa (OP) *Igualtat y Violencia de Género*, dins el grau de Psicologia de la Universidad Europea Miguel de Cervantes.
<https://www.uemc.es/grados/grado-en-psicologia/asignatura/2148>
- Assignatura obligatòria (OB-Màster) *Psicologia, Género y Igualdad*, dins el màster universitari en Psicologia de la Intervención social de la Universitat de Múrcia.
<https://aulavirtual.um.es/umugdocente-tool/htmlprint/guia/RmO9MvLvdDOgdyKyrfLPq9SDGOdmiVJ7SLAlbEgwAsTsisKcKgl>
- Assignatura Obligatòria (OB) *Igualtat d'oportunitats i gènere* en Psicologia al grau de Psicologia de la Universitat de les Illes Balears.
http://estudis.uib.cat/guia_docent/2017-18/21303/2/ca/guia_docent.pdf
- Assignatura Optativa (OP) *Violencia de Género* al grau de Psicologia de la Universitat de les Illes Balears.
http://estudis.uib.cat/guia_docent/2017-18/21334/1/es/guia_docent.pdf

08. PER A APROFUNDIR

Revistes

- *Feminism & Psychology*: ofereix un arxiu intel·lectual i polític carregat de línies d'anàlisi històriques i contemporànies dins del feminisme i la psicologia a tot el món. El principal objectiu de la revista revisada per experts/es és fomentar la teoria i la pràctica feministes en —i més enllà— de la psicologia.

Centres i grups de recerca sobre gènere i psicologia

A continuació s'exposa, com a exemple, una llista amb alguns centres i grups de recerca relacionats amb la psicologia i els estudis de gènere i feministes.

Nacional

- Estilos Psicológicos, Género y Salud. Universitat Complutense.
<https://www.ucm.es/epsy/>
- Multidimensional Psychological Approach to Gender and Emotion Regulation. Universitat Jaume I.
<https://www.uji.es/serveis/ocit/base/grupsinvestigacio/detall?codi=262>
- Género, Salud y Trabajo. Universitat Jaume I
<https://www.uji.es/serveis/ocit/base/grupsinvestigacio/detall?codi=292>
- Centre Joan Rivièra en Psicologia i Gènere. Universitat Autònoma de Barcelona
<http://serveis.uab.cat/psicologiagenero/content/presentaci%C3%B3>
- Discurs, Gènere, Cultura i Ciència (DIGECIC). Universitat de Girona
<http://www2.udg.edu/tabid/5486/default.aspx?grup=GRHCS080>
- Grups d'estudis de Gènere. Universitat de les Illes Balears.
<http://www.uib.cat/recerca/estructures/grups/grup/ESTUDEGE/>

Internacionals

- Gender and Feminist Psychology. Universitat de Michigan.
<https://lsa.umich.edu/psych/program-areas/gender-and-feminist-psychology.html>
- Gender Development Group, dins el Departament de Psicologia de la Universitat de Cambridge.
<https://www.psychol.cam.ac.uk/gdg>
- Gender Lab at Yale University, dins la Universitat de Yale.
<https://genderlab.yale.edu/>
- Psychology & Women's and Gender Studies. Universitat de Windsor.
<http://www.uwindsor.ca/studentrecruitment/606/psychologywomen%E2%80%99s-and-gender-studies>
- Women and Psychology Interest Group. Australian Psychological Society.
<https://groups.psychology.org.au/wip/>
- Women in Psychology (Wip), dins la Universitat de Harvard.
<https://women.psychology.harvard.edu/>
- Sexualities and Gender research of School of Social Sciences and Psychology de la Universitat de Sydney.
<https://www.westernsydney.edu.au/school-of-social-sciences-and-psychology/ssap/research/sgrn>

Altres recursos

- Número especial: «Feminismo y/en/como Psicología», un article de María Isabel Reyes Espejo (2016), dins el Blog da Rede Iberoamericana de Pesquisadores em História da Psicologia.
<https://ripehp.com/2016/06/17/numero-especial-feminismo-y-psicologia/>
- Feminist voices in Psychology.
<https://www.feministvoices.com/>

Els estudis tradicionals en l'àmbit de la psicologia han contemplat mostres amb poca representació de dones, fet que ha provocat una generalització esbiaixada dels resultats obtinguts al conjunt de la població. De fet, aquest biaix de gènere s'ha emprat al llarg dels anys per justificar la inferioritat de les dones.

La Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere de Psicologia ofereix propostes, exemples de bones pràctiques, recursos docents i eines de consulta que permeten comprendre la complexitat social, cultural i política del món actual.

Consulta les guies d'altres
disciplines a vives.org

Xarxa Vives
d'universitats

Universitat Abat Oliba CEU. Universitat d'Alacant. Universitat d'Andorra. Universitat Autònoma de Barcelona. Universitat de Barcelona. Universitat CEU Cardenal Herrera. Universitat de Girona. Universitat de les Illes Balears. Universitat Internacional de Catalunya. Universitat Jaume I. Universitat de Lleida. Universitat Miguel Hernández d'Elx. Universitat Oberta de Catalunya. Universitat de Perpinyà Via Domitia. Universitat Politècnica de Catalunya. Universitat Politècnica de València. Universitat Pompeu Fabra. Universitat Ramon Llull. Universitat Rovira i Virgili. Universitat de Sàsser. Universitat de València. Universitat de Vic · Universitat Central de Catalunya.